

EXTRACELULÁRNÍ MATRIX

Patobiochemie a molekulová patologie

J. MASOPUST

Ústav klinické biochemie a patobiochemie
2. Lékařská fakulta Univerzity Karlovy v Praze

Extracelulární matrix (mimobuněčná základní hmota)

obklopuje buňky pojivové tkáně
(Je jimi produkována, objemem je přesahuje)

Zvláštní formou extracelulární matrix
je lamina basalis ležící pod epiteliemi

Základní funkce EM

- * podpůrná (udržuje trojrozměrný tvar při morfogenezi a hojení ran)
- * obranná (fyzická bariéra proti mikroorganismům, účast při zánětu, hojení defektů)
- * dynamické prostředí pro organizaci a diferenciaci buněk
- výměna látek (živiny, produkty metabolismu, elektrolyty, voda)
- propojení buněk v tkáních
(interakce buňka-matrix)
- výměna informací (detekce, koordinace, tvorba chemických signálů)

Hlavní složky EM

* proteinová vlákna	Buňky:
* amorfnní hmota	- fixní
* tkáňová tekutina	- volné

A. Intersticiium (produkované mesenchym. buňkami)

B. Bazální membrány (produkovaná epiteliiemi a endotelovými buňkami)

(a) Buňky fixní

Prekurzorem fixních buněk je nediferencovaná mezenchymová buňka

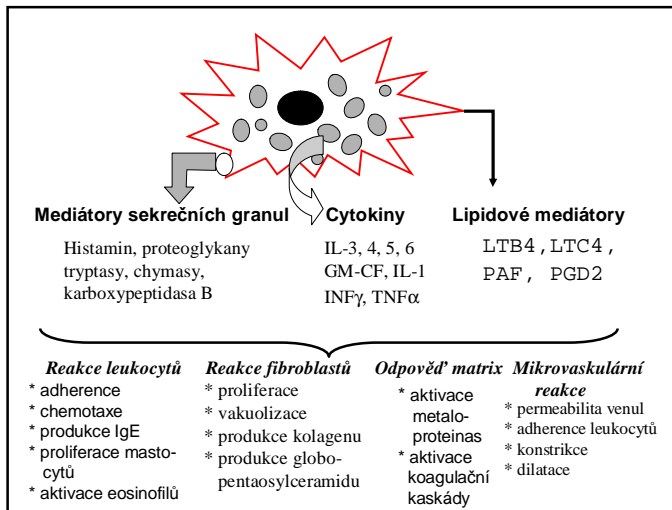
- * fibroblasty, fibrocyty
- * myofibroblasty, buňky retikulové
- * adipocyty
- * chondroblasty, chondrocyty
- * osteoblasty, osteocyty

(b) Buňky volné (bloudivé)

(vyskytují se zde pouze po přechodnou část svého životního cyklu)

Prekurzorem je hemopoetická kmenová buňka kostní dřeně: hemocytoblast

- * monocyto/makrofágový systém (cytokiny)
- * mastocyty (histamin)
- * plasmatické buňky (protilátky)

Extracelulární matrix

je složitá směs glykoproteinů a proteoglykanů, přispívající k vazbě buněk na vláknité složky vaziva

Lamina basalis

poskytuje podklad pro navázání epitélií na pojivovou tkáň

EM- 3 hlavní typy makromolekul:

- * **Glykosaminoglykany, proteoglykany**
(tvoří gelovou strukturu pojiva)
- * **Fibrózní proteiny**
  - kolagen - poskytuje pevnost
  - elastin - poskytuje pružnost
- * **Multiadhezní molekuly a glykoproteiny**
  - fibronektin, vitronektin, nebulin, tenascin, fibromodulin, laminin, entaktin (nidogen), ...
(pro přímé spojení buněk s makromolekulami EM)

GAG (glykosaminoglykany)

Dlouhé nevětvené polysacharidy s opakujícími se disacharidy a s jedním ze 2 aminocukrů (N-acetylglukosamin, N-acetylgalaktosamin + terminální sulfát nebo karboxyl)

↓
Silný negativní náboj přitahuje Na⁺

↓
atrahuje vodu - hydratovaný gel

↓
turgor působící proti stlačení tkáně

Různé typy glykosaminoglykanů

- chondroitin-4-sulfát
- chondroitin-6-sulfát
- dermatansulfát
- heparansulfát
- keratansulfát

PROTEOGLYKANY

Struktura: proteinové jádro + glykosaminoglykany
(keratansulfát, chondroitinsulfát ...)

*Mají schopnost agregovat do supramolekulových útvarů
Vyplňují prostory mezi buňkami a kolagenními vlákny
Jsou vysoce hydrofilní, náboji přitahují vodu, boptnají*

Typy: (a) velké – **AGREKANY** (90% proteoglykanů chrupavky)
(b) malé – **BIGLYKAN, DEKORIN** (s dermatansulfátem)
FIBROMODULIN (spojení s kolagen. vlákny)

Proteoglykany jsou hlavní složkou EM hyalinní kloubní chrupavky: zajišťují (a) hladký posun plošek s nízkým koeficientem tření, (b) pružný přenos zátěže na pohybový aparát

Typy a lokalizace proteoglykanů

<u>Extracelulární matrix</u>	Aggrekan	ChS/KS (100+)
	Versikan	ChS/DS (20)
	Dekorin	ChS n. DS (1)
	Biglykan	ChS n. DS (2)
	Fibromodulin	KS (4)
<u>Povrch buněk</u>	Syndekan	HS/ChS (4)
	Betaglykan	HS/ChS (2)
	CD44	HS n. ChS
	Glypikan	HS
	Fibroglykan	HS
<u>Bazální membrána</u>	Perlekan	HS (3)
<u>Mozek</u>	Brevikan	ChS/DS (3)
	Neurokan	ChS (7)
<u>Intracelulárně</u>	Cerebroglykan	HS (5)
	Serglycin	ChS n. HS (8)

Hyaluronan

je **velice dlouhý negativně nabitý polysacharid**

-vytváří hydratovaný gel

-hlavní složka EM

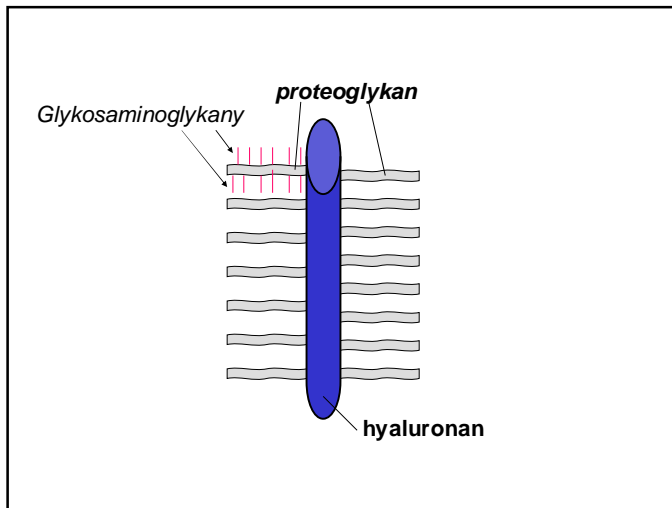
-obklopuje migrující a proliferující buňky

-hlavní složka komplexů proteoglykanů

(lubrikace - zvláště v chrupavce kloubní)

-inhibuje adhezi buňky k buňce (podporuje migraci buněk)

Každá molekula má více než 50 000 opakujících se disacharidových zbytků (glukuronová kyselina+N-acetylglukosamin)

Kolagen

Hlavní nerozpustný protein EM (25% bílkovin organismu); vytváří trojpramennou šroubovici (buď homotrimér nebo heterotrimér)

Každá 3. aminokyselina je glycin

Často opakující se sekvence: Gly-X-Y (primordiální j.)

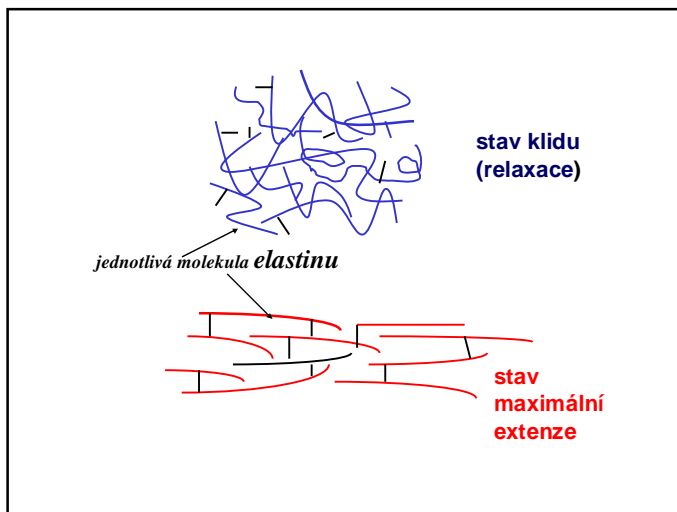
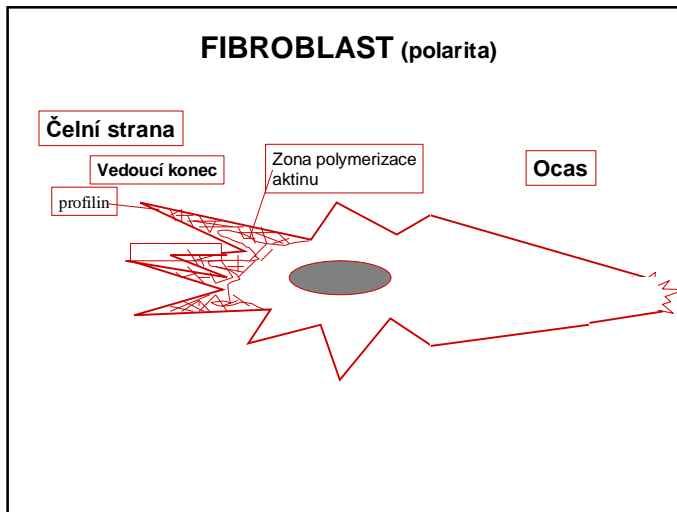
(X=často prolin, Y=hydroxyprolin)

Glycin pomáhá držet α -řetězce pohromadě (stabilizace)

Je známo nejméně **19 typů kolagenů** (typ I – XIX)

Typ I v kostech (odolává enormním silám: vlákna g/g odolnější než ocelová)

Vytváření příčných vazeb: propojení hydroxylysinů kovalentní „cross-link“ vazbou

Elastin

Hydrofobní protein (750 amino), zodpovědný za extenzibilitu a elastické vlastnosti tkání (kůže, plíce, cévy)

Základní struktura - tropoelastin
(agregace pomocí příčněvazebného **desmosinu**)

Elastinová vlákna jsou pokryta mikrofibrilami z různých glykoproteinů: **fibrilin** (mutace → **Marfanův sy.**)

FIBRILIN

glykoprotein, 350 kDa, hlavní složka elastinových mikrofibril (cévy, závěsný aparát oční čočky)

Mutace genu FBN1 a FBN2: předčasné ukončení translace nebo záměna aminokyseliny v „like doméne“ epidermal growth factor - váže Ca na fibrilin (změna konformace)

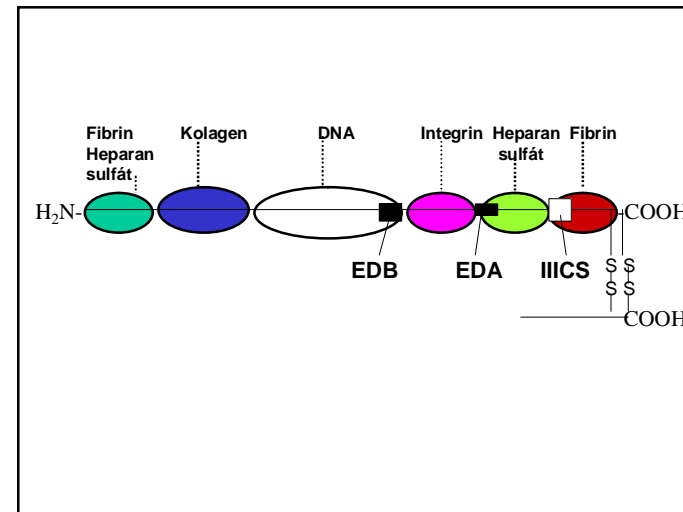
* **Marfanův syndrom**

(ectopia lentis, dolichostenomelia, arachnodactylia)

FIBRONEKTIN

multifunkční glykoprotein, 400 Da, dimer spojený disulfidovou vazbou
Váže se na jiné složky EM (kolagen, heparin, fibrin, proteoglykany) (specifická sekvence aminokyselin: *Arg-Gly-Asn = RGD*) a buňky (via: *integriny*)

Účastní se přímo adheze, migrace a průniku buněk (zánět, nádorová generalizace)

Extracelulární matrix a regulace buňky

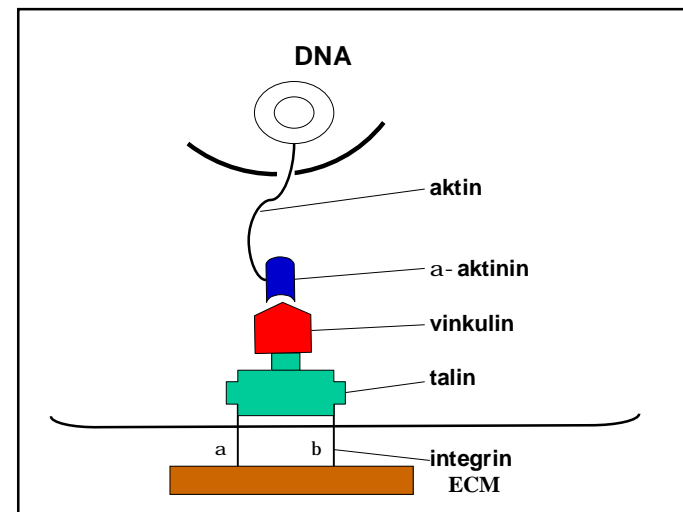
Komponenty ECM mají vliv na buněčný fenotyp prostřednictvím receptorů matrix

Adhezní molekuly (nadrodina **integrinů**, periferní **membránové glykoproteiny**, **glykosyltransferasy**, **proteoglykany**) zprostředkují transdukcii signálu

Integriny jsou a/b heterodimery spojující ECM s cytoskeletem (roznávají RGD sekvenci ligand)

Degradační produkty fibronektinu mohou tak navodit genovou expresi kolagenas a stromelysinu při zánětlivé destrukci tkáně

Některé bakterie (*E.coli*) specifickým receptorem adherují k pojivové tkáni hostitele

Patologie GAG

(Porucha degradace pro deficienci
lyzozomálních enzymů - progresivní ukládání
GAG v tkáních)

Klinika: *hrubé rysy, hepatosplenomegalie, kostní dysplazie,
deformity rukou, event. mentální postižení*

* Mukopolysacharidózy

- Choroba Hurlerové (MPS IH): (heparansulfát,
 α -L-iduronidasa dermatansulfát)
- Scheiova choroba (MPS IS): (dermatansulfát
 α -L-iduronidasa)
- Hunterův syndrom (MPS II): (dermatan a heparan-
sulfát)
iduronosulfát-sulfatasa

(Mukopolysacharidózy pokrač.)

- Sanfillipo syndromy (MPS IIIA-D):
akumulace heparansulfátu
- III A: **sulfamidasa**
- III B: **α -N-acetylhexosaminidasa**
- III C: **acetyl-CoA: α -glukosaminid-N-acetyl-
transferasa**
- III D: **N-acetylglukosamin-6-sulfatasa**

(mukopolysacharidózy - pokrač.)

- Morquio-syndrom (MPS IV): keratansulfát, chondroitin-
sulfát
typ A: **N-acetylgalaktosamin-6-sulfatasa**
typ B: **b-gangliosidasa**
- Maroteau-Lamy choroba (MPS VI): dermatansulfát
arylsulfatasa B
- Deficience b-glukuronidasy (MPS VII): chondroitin-
4/6-sulfát
b-D-glukuronidasa
- Keratan a heparan-sulfaturia (MPS VIII)

Možnost terapie: substituce enzymů
transplantací kostní dřeně (zatím u Hurlerovy
nebo Hunterovy choroby)

CHRUPAVKA

Obsahuje pouze 5% CHONDROCYTŮ; komunikace mezi
nimi pouze prostřednictvím EM (výživa, odstraňování
metabolitů difuzí přes EM)-**KOLAGEN II + proteoglykany**

- * OSTEOARTRITIDA (nesprávně OSTEOARTRÓZA)
- **Infiltrace synovie zánětlivými buňkami**
- **Degradace chrupavky působením *metaloproteinasy 3***
(**stromelysin**), štěpící **agrekán**, biglykan, dekorin,
kolagen typ VI, IX, XI (*iniciace: IL-1, TNF α , též NO; proti*
TGF β , IGF-1)
- **Změny v syntéze makromolekul** (jiné kolageny, nestab)
- **Změny genetické exprese fenotypu chondrocytu**
tvorba kolagenu embryonálního typu II-a místo typu II
a dále typ X
- **Zvýšení apoptózy chondrocytů**

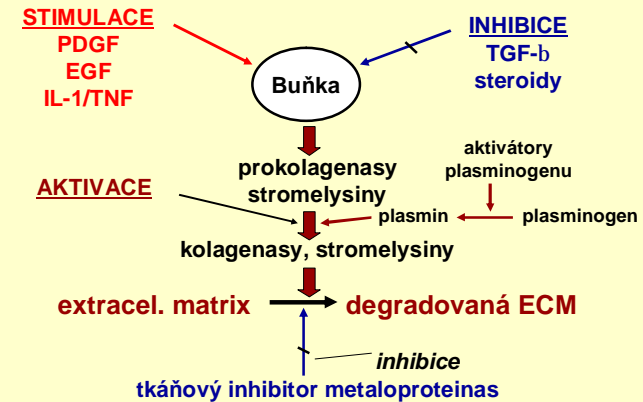
Nové směry v terapii osteoartrity

Destrukci kloubní chrupavky způsobuje nerovnováha mezi anabolickými a katabolickými pochody

ECM chrupavky je degradována metaloproteinázi

- **inhibice MMP, jejich aktivátorů a cytokinů** (aktivující geny pro odbourávání ECM)
- **podpora syntézy ECM chrupavky** (tkáňové inženýrství pomocí transplantace chondroprogenitorových buněk)
- **indukce synoviální apoptózy** přenos **p53**)

REGULACE METALOPROTEINAS

* Revmatoidní artritida

autoimunitní onemocnění postihující primárně klouby

- **dramatické ztlustění a hyperplazie povrchové vrstvy synovie** (overexprese p53 a ztráta kontroly apoptózy pro adenovirovou infekce buněk synovie)

- **agresivní invaze synoviálních fibroblastů destruujících matrix kloubní chrupavky a kosti**

Uplatňují se dále:

- **molekuly regulující apoptózu (CD 95, RAS, MYC)**
- **prozánětlivé cytokiny (IL-1, TNF_α)**

(možnost terapie: antagonist receptoru IL-1, rekombin. rozp. TNF_α-recept.: ETANERCEPT a monokl. protilátka proti TNF_α: REMICADE)

Poznámka:

Nevýhodou nesteroidních analgetik a antiflogistik – **inhibitorů cyklooxygenasy (COX)** /klíčový enzym syntézy prostaglandinů/ jsou vedlejší účinky:

- GASTRODUODENÁLNÍ (ulcerace, krvácení)
- RENÁLNÍ (nefrotoxicita)
- KARDIOVASKULÁRNÍ (hypertenze)

Jsou 2 isoformy COX:

- inhibitory COX-1 (mají nežádoucí účinky)
- Inhibitory COX-2** (nemají vedlejší gastroduodenální úč.)

Celecoxib (Celebrex) léčení osteoartrity, rev. artritidy

Rofecoxib (Vioxx) léčení osteoartrity a bolesti všeobecně; ALE více nežádoucích účinků renálních a kardiovask. (Oba léky ve zkoušení)

* ACHONDROPLAZIE

Mutace v genu pro receptor fibroblastového růstového faktoru a genů pro embryonální uspořádání kostního systému (Home Box Genes)

PATOLOGIE KOLAGENU

- * nedostatečná nebo abnormální syntéza
  - **Ehlersův-Danlosův syndrom**
  - **osteogenesis imperfecta** (gen COL1A1 a 2 → abnormální pro- α_1 -řetězec → pro-kolagen „sebevražda“; perzistence N-propeptidu; substituce za Gly)
  - **skorbut** (vitamin C - kofaktor prolinhydroxylasy)
- * poruchy z akumulace
  - **progresivní systémová skleróza** (nahromadění kolagenu a fibróza orgánů)
  - **keloidy** (místní zduření pro nahromadění kolagenu v jizvách)

<i>Podtyp</i>	<i>Dědičnost</i>	<i>Defekt kolagenu</i>	<i>Hlavní příznaky</i>
I - postnatální fraktury, modré skléry	AD	Snížená syntéza pro-$\alpha_1(1)$-řetězce Abnormity pro-$\alpha_1(1)$-nebo pro-$\alpha_2(1)$-řetězce	Slučitelný se životem Normální kostra Fragilita kostí Špatný vývoj dentice Poruchy sluchu Pohyblivost kloubů Modré skléry
II - perinatální letální	Většinou AR, někdy AD (nové mutace?)	Krátký pro-$\alpha_1(1)$-řetězec Nestabilní triphelix Abnormální n. insuficientní pro-$\alpha_2(1)$-řetězec	Smrt už v děloze n. kolem porodu Deformity skeletu Excesivní fragilita Mnohočetné fraktury Modré skléry
III - progresivní deformující	AD (75%) AR (25%)	Změněná struktura propeptidu pro-$\alpha_2(1)$- Porucha tvorby trojitého helixu	Slučitelný se životem Retardace růstu Mnohočetné fraktury Progresivní kyfoskolióza Modré skléry při narození (pak bledají) Poruchy sluchu Poruchy dentice
IV - postnatální fraktury, normální skléry	AD	Krátký pro-$\alpha_2(1)$-řetězec Nestabilní trojitý helix	Kompatibilní se životem Mírná fragilita skeletu Krátká postava Někdy poruchy dentice

Hyper-
elastická
kůže

© Espem Publishing s.r.o

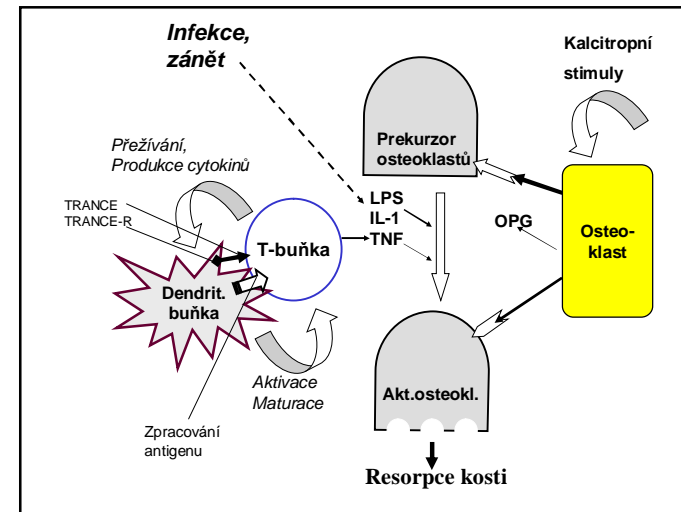
(patologie kolagenu - pokračování)

* **alterace konformace kolagenu typ IV**
/gen pro $\alpha 2(IV)$, $\alpha 4(IV)$, $\alpha 5(IV)$, $\alpha 6(IV)$ /
(kolagen bazální membrány)

- **Alportův syndrom** (hematurie)

* **dysbalance remodelace kostní tkáně**

- osteoporóza
- osteomalcie
- rachitis
- osteopetróza
- Pagetova choroba

HOJENÍ RAN (reparace defektů tkání)

FIBROPLAZIE (náhrada pojivovou tkání)

Podílí se na ní:

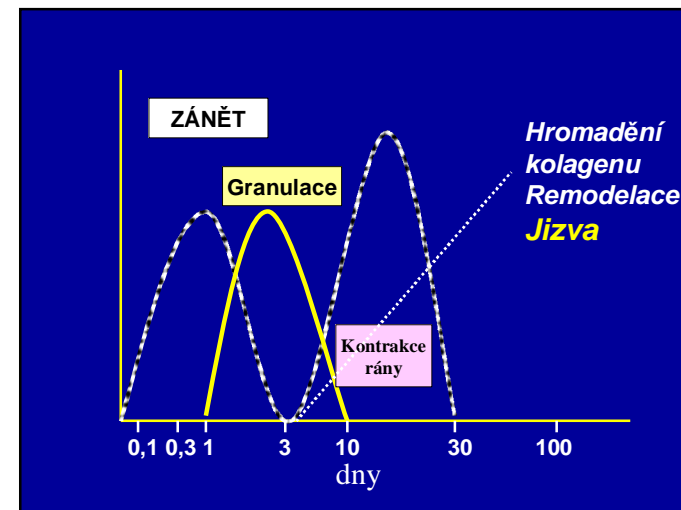
- * **migrace buněk**
- * **proliferace a diferenciace**
- * **interakce s extracelulární matrix**

Průběh: angiogeneze - migrace a proliferace fibroblastů - ukládání EM - maturace a organizace fibrózní tkáně (remodelace)

Tvorba granulomů

Fibrotizace

Regenerace epitelii z vrstvy na lamina basalis

PATOLOGIE HOJENÍ RAN

- dehiscence rány
- keloid
- vystupující granulace
- agresivní fibromatóza (desmoidy)

MECHANISMUS FIBROPLAZIE

hojení rány → proliferace buněk → interakce
buňka-buňka → interakce buňka-matrix →
→ depozity extracelulární matrix
stejně jako u fibrózy orgánů

* fibróza (cirhóza) jater

markery: S-hyaluronová k., S-laminin,
vitronektin (aktivace), tenascin (inhibice)

• difuzní plicní intersticiální fibróza

asbestóza (aktivace makrofágů: cytokiny, PDGF, IGF-1,
fibronektin); sarkoidóza (nedegradovaný antigen: CD4+,
IL-2-receptor); idiopatická plicní fibróza (fibrotiz. alveolitis)

* fibróza po nekrotizující pankreatitidě

* Goodpastureův syndrom

(proliferální progredující glomerulonefritida
+ nekrotizující hemorhagická intersticiální
pneumonitis) - protilátky (antigen bazální membr.)

NEUROGLIE

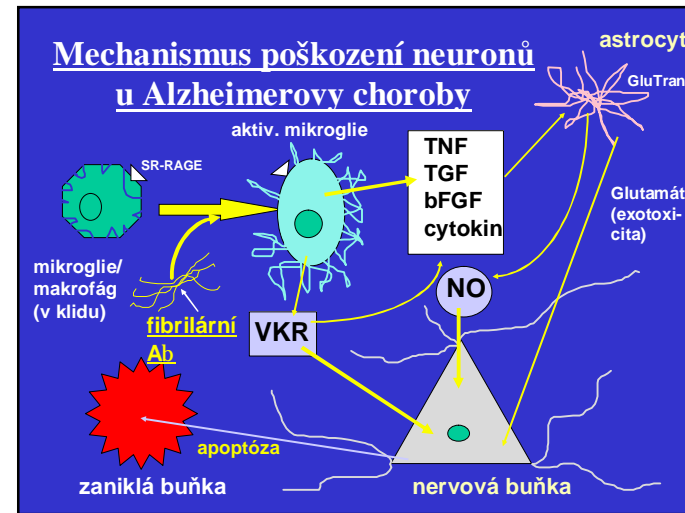
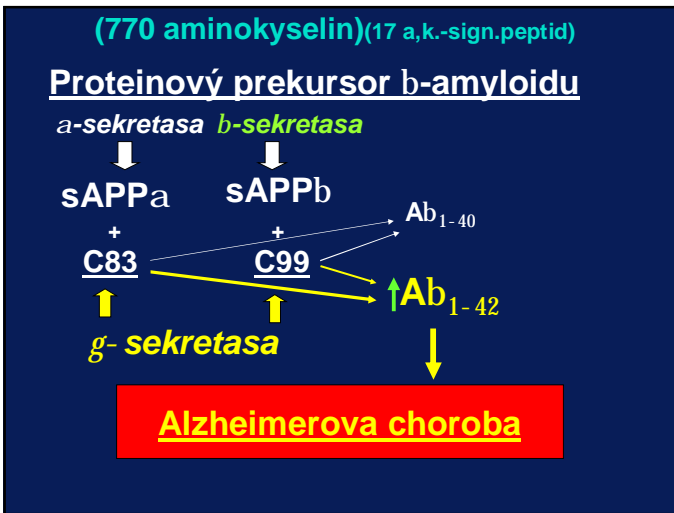
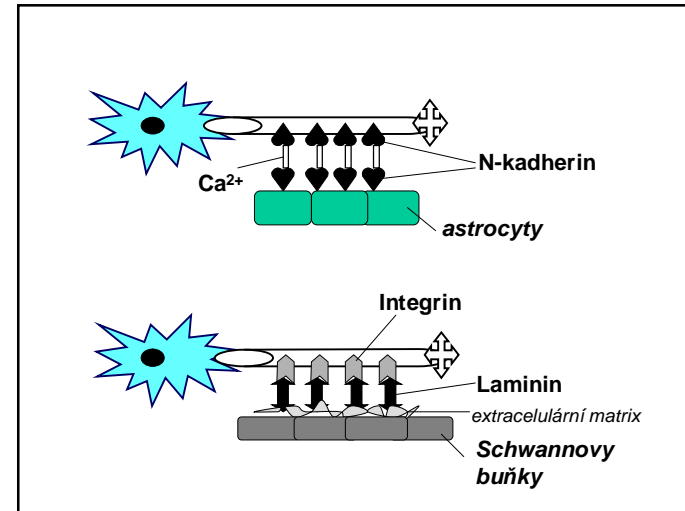
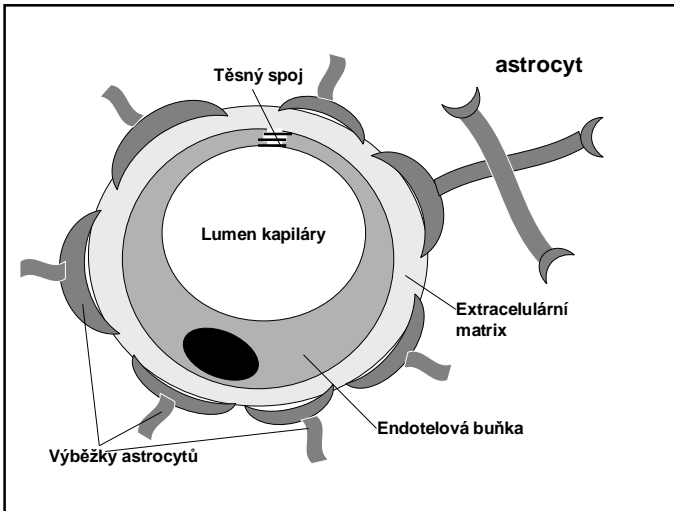
Obdoba buněk pojiva v nervstvu

Funkce: podpůrná, odděluje neurony (odstraňuje
šum), vytváří myelin, nutriční, fagocytová, účastní
se reparace nervové tkáně (gliová jizva)

Neuroglie netvoří akční potenciál ani synapse

MOZEK: makroglie (astrocyty, oligodendrocyty)
mikroglie, ependymové buňky

Perif.NERVY: buňky Schwannovy,
buňky satelitní

* SCLEROSIS MULTIPLEX

Diseminovaná ztráta myelinového obalu obalující axony nervových buněk (**demýelinizační choroba navozená autoimunitním procesem** → porucha vedení akčního potenciálu)

Myelin je produkován:

- oligodendrocyty v mozku
- Schwannovými buňkami v periferním nervstvu

Abnormální extracel.matrix v CNS se podílí na přenosu signálu: migrace leukocytů, aktivace imunitní reakce, ale též na remýelinizaci a regeneraci axonu

Versikan = proteoglykan ECM bílé hmoty inhibující růst neuritů a axonů

SCLEROSIS MULTIPLEX (pokračování)

U aktivní SM: **astrocytóza a zvýšení CNS-lektikanů**

VERSIKAN   **AGGREKAN**   **NEUROKAN**

+ **dermatansulfát-proteoglykan**

Ubývá jich v ECM a hromadí se v makrofázích spolu s degradovaným myelinem

Autoimunitní onemocnění kolagenu

- * revmatoidní artritida
- * lupus erythematosus

- * skleroderma

- * polymyositis

- * vasculitis

- * Sjögrenův syndrom
- ** amyloidózy .....

„ Bez kolagenu (pojiva) by byl člověk pouhou hromadou různých buněk, propojených několika neurony“